

Digitális gyarapítás az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárában

KISS Eszter

A Térképtár a digitális kultúra korában

Az elmúlt néhány évtized információtechnológiai változásai új lehetőségeket teremtettek, teljesen új szemléletet hoztak a világba: hatalmas adatmennyiségek kinyerése és gyors feldolgozása valósággá vált.

A fejlődés a térképeket és ezáltal a Térképtárat talán még inkább érintette, mint a nemzeti könyvtár egyéb gyűjteményeit. Elsősorban a gyarapítás területén érezhetők a változások: digitális térkép gyakorlatilag nem érkezik a könyvtárba, a hagyományos papírtérképek mennyisége pedig jelentősen lecsökkent. A kötelespéldányként beérkező térképek esetében 10%-os visszaesést tapasztaltunk. Korunk társadalmi-gazdasági viszonyait nem tudjuk tehát térképi formában hiánytalanul megőrizni és továbbadni a jövő generációja számára. Ez a tény éles ellentmondásban áll az információk szabad

megosztására, nyílt elérésére törekvő tudásalapú társadalom céljaival, melyben az információ önálló értékévé válik, és a világ megismerése előtt megnyílnak a kapuk.

Manapság a divatos kifejezések közé tartoznak a következők: open source, open data, open content, open access. Hová vezet mindez? Open end...?

A nagy mennyiségű információt digitális adatok formájában a különféle adatbázisokban rögzítik. Az adatok értékelésével, illetve összekapcsolásával új információk nyerhetők, és ezek újra felhasználhatók. Az információmenedzsment e folyamata az intézmények közötti szoros együttműködést követeli meg. Ez a működési modell jellemzi a térképek készítését is. E területen azonban paradigmaváltás történt: a kartográfiai szemléletet felváltotta az informatikai szemlélet. Ma már nem térképek készülnek, hanem téradatok tárházai, melyek egyedi igények szerint ösz-

szeválogathatók és grafikusan megjeleníthetők, és ezekből térképek generálhatók.

Könnyen belátható, hogy az eddig nem ismert méreteket öltő adatmennyiség miatt a nemzeti emlékezet megőrzése nem csupán kulturális, örökségvédelmi, sőt még csak nem is technológiai kérdés, hanem rendkívül fajsúlyos a gazdasági komponens is, amely az archiválási apparátus működtetését terheli. Ezek a szempontok is fontos szerepet töltenek be, amikor az örökségvédelem első lépéseként a gyarapítás kérdéseit taglaljuk.

A nemzeti emlékezet megőrzése érdekében tevékenykedő kartográfus-könyvtáros szakembereknek egyrészt meg kell felelniük az új kihívásoknak, másrészt felelősségteljesen újra kell definiálniuk önmagukat a megváltozott feltételeknek megfelelően. (Sajnos, ez már csak utólagos és megkésett reakció, csak remélni lehet, hogy a már elszenvedett veszteségek utólag némileg pótolhatók.)

A Digitális Térképtárnak nem térkép-archívumként, hanem sokkal inkább információs- és metaadat-szolgáltató központként kellene működnie. A gazdaságosan gyarapítható és a nemzeti emlékezet szempontjából meghatározó digitális térképeket természetesen továbbra is gyarapítani szükséges, ugyanakkor a máshol lévő állományokhoz bibliográfiai leírást és távoli hozzáférést érdemes biztosítani. Így az olvasó az olvasóteremben interneten keresztül elérheti a különböző téradatbázisokat, légi fotókat, műholdképeket, valamint egyéb téradatokat, és fel tudja dolgozni a számára szükséges információkat. Ehhez szabad szoftverek állnak rendelkezésre.

A digitális térkép mint különleges különgyűjteményi dokumentum

A körülöttünk levő világot repülőgépre vagy műholdra erősített szenzorok pásztázzák, pilóta nélküli repülőgépek repkednek felettünk és digitálisan rögzítik, illetve megadják a pontos földrajzi elhelyezkedését mindannak, amit látnak. Az emberi szem elől elzárt felszíninformák és te-reptárgyak is láthatóvá válnak, a mérési technika

még a víz, vagy a talaj mélyére is behatol. Hatalmas mennyiségű téradat keletkezik eddig soha nem remélt felbontásban. A valós idejű és teljes körű információknak van a legnagyobb értéke, és az érvényességi idő is jelentősen lecsökkent, ami számos szakterületet forradalmasított (pl. a katasztrófamenedzsmentet, a közlekedésirányítást vagy a közműkarbantartást). Ugyanakkor az információ megőrzése, az így megszerzett tudásnak a jövő kutatói számára történő átadása nem megoldott.

A globalizáció és az individualizáció párhuzamos térnyerése csak látszólagos ellentmondás. A kartográfia példáján megérthetjük, miért is erősítik egymást. Környezetünkről, a Földről globálisan gyűjtünk információkat, melyek összeadódnak, sőt kiértékelésüket is egyre gyakrabban nemzetközi szakemberekből végzi. Ugyanakkor a végeredmény, a térkép teljesen egyedi, alkalmazkodik a felhasználó különleges igényeihez.

Miben is különbözik a digitális térkép a könyvtárban tárolt többi képszerű dokumentumtól? Szignifikáns különbség az egyéb képszerű ábrázolásokhoz képest, hogy minden egyes grafikus térképi elem szemantikai jelentéssel bír, mivel az információk nagy többsége földrajzi lokációval rendelkezik, illetve minthogy a térkép a vizualizáció eszközeként rendkívül széles körben használt.

Milyen fajta e-térképek léteznek egyáltalán? Egyre elterjedtebb, hogy a hagyományos papíralapú adathordozón megjelenő térképek digitális formában is megjelennek. A kizárólag digitális formában megjelenő térképek között a legegyszerűbbek a statikus térképek például pdf-formátumban. Kihhasználva a világháló globális megosztási lehetőségeit és egyben az individuális igények kielégítését az interaktív térképeken a felhasználó egyénileg válogathatja össze a megjeleníteni kívánt elemeket. Természetesen CD vagy DVD adathordozón is kínálhatók ezek a termékek. A nagyközönség számára kínált termékek mellett a különböző szakágak a már említett hatalmas adatmennyiséget adattárházakban tartják nyilván. Döntéshozáshoz sokszor több szakterület adatainak térbeli megjelenítésére van szükség, mely a különböző forrásokból

származó, különféle intézmények által gyűjtött adatok közös adatbázisba rendezése után vagy az adatbázisok összekapcsolása révén lehetséges. Megvalósul tehát egy interdiszciplináris együttműködés, melynek eredményeképpen az aktuális igények szerint egyedi térképek készítésére nyílik mód. A forrásadatok sok esetben nem szabad hozzáférésűek, hanem állami alapadatok, melyek jogdíjasak és az intézmények szerverein találhatóak, tehát csak belső hálózaton érhetők el. Komoly piaci ismeret szükséges ahhoz, hogy egyáltalán tudomásunk legyen ezeknek a „térképi alapanyagoknak” a létezéséről.

A gyarapítás kérdései

Mit gyűjtsön a Térképtár?

👁 Hungarikumok

Természetesen továbbra is gyűjti a hagyományos tartalmi, területi, személyi és nyelvi hungarikumokat, melyekről *Rácz Ágnes* tanulmányában* már szó esett. Ezek a fogalmak részben a kartográfiai dokumentumokra is jól adaptálhatók, ezek esetén azonban érdemes még néhány további szempontot számba venni.

👁 Gyűjtőkör a területi lefedettség szerint

Könnyen beláthatjuk, hogy területi elhelyezkedés szerint a térképek esetén fontosak lehetnek a kutatók számára a határokon átnyúló regionális, interregionális térképek, esetleg nemzetközi összehasonlítások tematikus térképek esetén. Annál is inkább, hiszen a történelmi Magyarországnak a mostani viszonyokkal történő összehasonlításához a jelenlegi államhatáron kívül eső területek térképei szükségesek. A gyűjtőkör meghatározásánál érdemes gazdasági szemlélettel élni és az anyagi forrásgyarapításra is gondolni. Tekintettel arra, hogy az EU támogatja az ún. „többnemzeti” projekteket, melyek többsége térképi dokumentációt is tartalmaz, megcélozható volna e térképek görcső alá vétele és a beszerzéshez, feldolgozáshoz és megőrzéshez az EU-források felhasználása.

* Rácz Ágnes: A nemzeti könyvtári gyűjtés-állománygyarapítás problematikája az Országos Széchényi Könyvtárban = Könyvtári Figyelő, 2014. 3. sz. 267-279. p.

👁 Gyűjtőkör az adatok feldolgozási szintje szerint

Ahogy már szó volt róla, a térképek téradatokból készülnek, amelyekből a későbbiekben bármikor előállíthatók a térképek.

Nem szabad szem elől veszítenünk, hogy a gyarapítás archiválási céllal történik. A téradatok hosszú távú megőrzésére a döntéshozók még nem jelölték ki felelős intézményt. Tekintve, hogy ez a feladat nagyon költséges, hatalmas tárhelyet, emberi erőforrást és sok időt igényel, önként senki nem vállalja magára. Paradigmaváltásra lenne szükség a térképtárak, térképparchívumok, levéltárak és a téradatgazdák részéről. Fel kell vállalniuk, hogy az archiválás digitális kartográfiai anyagok esetén az adat-előállítás pillanatában kezdődik. A nagy adatmennyiség miatt elengedhetetlen ugyanis az eddiginél erősebb szelekció, és az adatgazdák, valamint archívumok közös felelőssége a jövő felhasználói igényeinek szem előtt tartásával meghatározni az archiválandó adatköröket, valamint a téradatoknak azon tulajdonságait, melyek megőrzése okvetlenül szükséges. A nemzeti emlékezet megőrzése érdekében fel kell osztaniuk, mit őriznek meg hosszú távon az adatgazdák, mit a levéltárak és térképparchívumok, jelen esetben a nemzeti könyvtár Térképtára.

Az OSZK Térképtára azt a döntést hozta, hogy nem nyers téradatokat, hanem továbbra is térképeket fog gyűjteni. Döntésünk oka az volt, hogy mivel a technikai apparátus és a szakembergárda a téradatgazdáknál van, a téradatokat és az adatbázisokat – véleményünk szerint – nekik kellene hosszú távon tárolni.

👁 Gyűjtőkör tematika szerint

Mivel manapság a téradat-tárházakból igény szerint állíthatók össze a térképek, akár az OSZK számára is kérhető adatleválogatás, illetve előre definiált tematikájú térkép. Nehéz és felelősségteljes feladat meghatározni, mi fogja a jövő kutatóit érdekelni. Térképtárosi tapasztalataink alapján támaszkodhatunk az eddigi kutatói igényre.

nyekre, de tekintve, hogy ez javarészt a hagyományos, papíralapú térképekre szorítkozik, ennél nagyobb körültekintés szükséges. Szerencsére e kérdés nem csupán bennünk, magyarokban merül fel, segítségünkre lehetnek az új igények megítélésében a különféle nemzetközi megfigyelések eredményei is. Például az Egyesült Államokban és Európa nyugati részén az interneten keresztül a téradatok szabad, de legalábbis nyílt hozzáférésűek, tehát az adatokat kínáló portálok, webtérképek statisztikai adataiból érdemes kiindulni. Ezek objektív mutatók az adatfelhasználás tematikáját illetően. A holland Geoplaza (<http://geoplaza.vu.nl/cmcc>) portál letöltési statisztikája például kimutatja, hogy a felhasználók 33%-a az épületek, 26,8%-a topográfiai adatok, 16,1%-a pedig a földhasználat iránt érdeklődött. Természetesen a nemzetközi trendek nem feltétlen tükrözik a magyar igényeket, kiindulási alapnak viszont megfontolandók.

© A gyűjtés gyakorisága

Milyen gyorsan változik a környezetünk, milyen gyakorisággal célszerű dokumentálni a térbeli változásokat? Általánosságban nem válaszolható meg ez a kérdés, hiszen adatkörönként, tematikánként különböző eredményre jutunk. Nyilvánvaló például, hogy az úthálózat változása az útépitések ütemében változik, a jövő generációja számára azonban elegendő éves bontásban ezt megörökíteni. Ugyanakkor egy árhullámról óras bontásban állnak rendelkezésre adatok, mégis az árhullám országunk területére eső levonulását egyben érdemes ábrázolni és megőrizni, megjelölve a levonulási időt.

© Gyűjtés adathordozó szerint

A CD-n és DVD-n megjelent térképek gyűjtése jelenti a legkisebb problémát. A weben közzétett térképek esetén egyedi elbírálás szükséges, sok esetben gyarapítás helyett elég csupán a metaadatokat begyűjteni és a linket biztosítani (és rendszeres időközönként automatizált elérhetőségi vizsgálatot végezni egy rutin végigfuttatásával).

Belső hálózaton keresztül elérhető, jogdíjas adatok esetén megőrzési célból gyarapítunk.

A gyarapítás módja

A technológiai változások mellett az elmúlt évek jogi környezetének változásai is negatívan hatottak a kartográfiai publikációk kötelespéldány-beszolgáltatására. Mivel a kötelespéldányrendelet a médiatörvényben definiált fogalmakra épít, ez utóbbi megváltoztatása azt eredményezte, hogy a digitális kiadványok köréből kikerültek a térképészeti termékek. Természetesen megtörtént a kötelespéldányrendelet átdolgozása és a kapcsolódó jogszabályokhoz adaptálása, de a változtatási javaslatok elfogadtatása beláthatatlan időbe telik. A gyarapítás biztosítása érdekében kiválasztott téradat-előállítókkal, illetve egyes térképész cégekkel kétoldalú megállapodások formájában közvetlenül egyezünk meg a szolgáltatás részleteiről. Ez a módszer olyan szempontból is előnyösnek bizonyul, hogy a cégek kiválasztása és az egyedi megállapodások egyben értékelő válogatást is jelentenek. A megállapodások kitérnek az adatkörökre, a felhasználás módjára, a hozzáférési korlátozásokra, formátumokra és a szükséges metaadatokra, valamint térképi állományonként szabályozzák a szolgáltatások módját és gyakoriságát.

A törvényi szabályozás hiányosságai miatt ugyanakkor a kizárólag megállapodások alapján történő gyarapítás magában rejtje az esetlegesség veszélyét is. Az eddig felkeresett intézmények túlnyomó többsége ugyan készségesnek bizonyult, de volt olyan is, amelyik az adatok szolgáltatását csak kényszerítő jogszabályok alapján végezné el. A megfelelő jogi háttér megteremtése tehát sürgető.

Metaadatok

A térképi állomány beszerzésén kívül lényeges kérdés, hogy milyen metaadatok érkezzenek a térképi állománnyal együtt. A téradatgazdák és a térképész cégek által nyilvántartott metaadatok azonban eltérnek a könyvtár számára fontos adatoktól. A katalógizáláshoz szükséges metaadatokat a könyvtár határozza meg. Megjegyzendő, hogy a hagyományos gyakorlat sze-

rinti bibliográfiai leíró adatok sem biztos, hogy az elektronikus úton előállított térképek adatairól megfelelő információkkal szolgálnak. Célszerű volna tehát a bibliográfiai leírás szabályait is korszerűsíteni.

Az adat létrehozásakor definiálni és dokumentálni kell azokat a tulajdonságokat, melyek megőrzése hosszú távon szükséges. Az adat az archiválási folyamat során többszörös konverzió keresztül őrződik meg, ami a legnagyobb szakértelem és körültekintés ellenére is adatvesztéssel jár. Ezért lényeges a téradat létrehozásakor metaadatok formájában meghatározni azokat a tulajdonságokat, amelyeknek változatlanul kell maradniuk. A térkép grafikai elemei esetében például a szemantikai jelentés a lényeges, nem pedig a grafikai jellemzők. Ezeket a metaadatokat a téradat-, illetve a térképelőállító határozza meg. Minden egyes későbbi adatváltoztatást, transzformációt, migrációt pontosan dokumentálni kell, és ezt a dokumentációt az adattal együtt továbbítani a nemzeti könyvtár számára. Metaadat formájában meg kell adni a digitális képfájlok jellemző tulajdonságait. Kartográfiai szempontból fontos az adatok forrása, pontossága, aktualitása adatfajtánként, a felmérés, illetve egyéb adatgyűjtés módja adatkörönként, valamint a geodéziai dátum és a vetület. Újszerű gondolat, de megfontolásra érdemes, hogy metaadatként bekérjük a projektek dokumentációját, amelyekhez a térképek tartoztak. Feltehetően szükséges a megjelenítő vagy a kezelő szoftver verziószáma is.

Formátumok

A natív (azaz eredeti formátum, amelyben az adatállomány készült) formátum mellett a nyílt szabványos formátumokat részesítjük előnyben. Ez sajnos nem minden esetben valósítható meg, így a natívan vektoros téradatok esetén a GeoPDF és az ESRI Shape formátumot is elfogadjuk, natívan raszteres állományok esetében pedig a TIFF, GeoTIFF és a veszteségmentes JPEG2000 a gyarapítási formátum.

*

Mint láhattuk, a gyarapítás kérdése nem tárgyalható a nemzeti könyvtár egyéb feladatköreinek említése nélkül. Egy új rendszer bevezetésének a küszöbén alapvető elvárás, hogy a teljes folyamatot szem előtt tartva tervezzünk, és körültekintően átgondoljuk az ok-okozati összefüggéseket.

Elmaradottságunkat felvállalva, a nemzetközi példákat mintának tekintve kiküszöbölhetünk néhány kezdeti buktatót, melyet csak a gyakorlatból lehet megismerni. Sok időnk azonban nincs a felzárkózásra, lépnünk kell. Gondoljunk csak el, történelmi térképművek globális elérhetővé tétele külföldi könyvtárak által ellehetetleníti a hazai térképtárakat, hisz leszoktatja a kutatókat ezek használatáról. Az e-learning, m-learning, a mobil világ nemcsak a felhasználó mobilitásáról szól, hanem az elektronikus világháló optimális használatán keresztül az információk, jelen esetben a térképi információk legkülönbözőbb nyílt és szabad hozzáférésű forrásokból történő begyűjtéséről is.

Beérkezett: 2014. augusztus 21.

Visszavont magyar nemzeti szabvány

A Magyar Szabványügyi Testület tájékoztatása szerint a következő magyar nemzeti szabványt visszavonták:

MSZ EN ISO 9707:1998 Információ és dokumentáció. Könyvek, hírlapok, időszaki kiadványok előállítási és terjesztési statisztikája (ISO 9707:1991)

A közzététel: 2014. július 1.

Indoklás: A magyar nemzeti szabványok külföldi dokumentumát a CEN/CENELEC visszavonta.

(Forrás: Katalist, 2014. június 30. Rácz Ágnes tájékoztatása)